

УДК: [94(477)+323.21:351.74/76] "1950/1970"

МАХИНЯ О.М.

Черкаський державний бізнес-коледж

Махня Оксана Миколаївна (1982 р.н.). У 2005 році закінчила історико-юридично-філософський факультет Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького. Викладач Черкаського державного бізнес-коледжу. Коло наукових інтересів: "Суспільно-політичне становище в Україні за доби М. Хрущова".

ДОБРОВІЛЬНІ НАРОДНІ ДРУЖИНИ ЯК СПРОБИ ЧАСТКОВОГО ДЕМОНТАЖУ СТАЛІНСЬКОЇ РЕПРЕСИВНОЇ СИСТЕМИ

У статті розглянуті особливості створення та діяльності добровільних народних дружин протягом 50-60-х років ХХ століття. Автор приходиться до висновку, що вони відіграли в зазначений період цілком позитивну роль у наведенні правопорядку в країні, але в подальшому захоплення кількісним зростанням дружин фактично привело їх до бездіяльності.

The article is considered to the specific of created and functioned the voluntary peoples of fighting men during the 50-60th years of XX century. The author comes to a conclusion, that they have played the specified period quite positive role in prompting the law and order in the country, but further the hobby for quantitative growth of teams has actually led them to a divergence.

Доба М. Хрущова займає помітне місце у вітчизняній історії. Адже це був час бурхливих змін практично в усіх сферах життя суспільства: внутрішній і зовнішній політиці, економіці, ідеології, культурі. За кожним із цих починань у тій чи іншій мірі, але обов'язково, розпізнавалася постать Хрущова. Завдяки його неугасній енергії і бурхливій політичній вдачі, ці починання слідували фактично безперервно. Одні з них були вдалі, інші мали сенс, але були дезавуйовані поспіхом, запримітовані низьким рівнем культури виконавців та й самого ініціатора, інші взагалі закінчувалися повним, нерідко дуже гучним і негайним провалом. Однак ніяк не можна відкидати той факт, що всі вони так чи інакше, але достатньо глибоко зачіпали життя сучасників, а тому залишалися в їх свідомості.

Тривалий час у силу об'єктивних політичних та ідеологічних умов вітчизняні науковці були

позбавлені можливості дати правдиве висвітлення сутності і перебігу подій того складного, драматичного, але, водночас і сповненого сподіваннями десятиліття, вся суперечливість якого була так образно і талановито показана Е. Неізвесним у надмогильному пам'ятнику М. Хрущову.

Сьогодні, в нових історичних умовах, з'явилася можливість об'єктивно, виходячи із справді наукових принципів пізнання історичних явищ відтворити багато в чому призабуті, в свій час замовчувані, або в силу тих чи інших причин спотворені уявлення про сутність явищ і процесів тієї непростого пори.

Безумовно, не можна вважати, що доба М. Хрущова залишилася поза увагою істориків. Як вітчизняні, так і зарубіжні, в першу чергу російські, дослідники за останні десятиліття створили чимало цікавих і змістовних робіт. У цілому на сьогодні існує вже достатньо

репрезентативна історіографія цієї доби. Серед вказаних робіт чільне місце займають ґрунтовні, багатопланові монографії [1].

Як ми вже зазначили, бурхливе “хрущовське” десятиліття було позначено багатьма неординарними для тогочасного радянського суспільства новаціями не лише в політиці, економіці, сільському господарстві, але і в таких сферах, як освіта, культура, побут, дозвілля, тобто торкалися повсякденного життя суспільства, яке в силу цього тісно було пов’язане з ними.

Одним з чільних місць у цій сфері за розмахом і довготривалістю дії та справді масовою участю громадськості стало активне залучення широких верств населення до підтримання громадського порядку в містах і селах.

Основною організаційною формою співпраці громадян та працівників правоохоронних органів у протидії проявам порушення громадського порядку, спрямованим проти інтересів громадян та їх власності у вигляді хуліганства, дрібних крадіжок та інших протиправних дій на вулицях, в місцях проведення дозвілля та в побуті, стали добровільні народні дружини.

Незважаючи на певні елементи штучності, адміністративного примусу та бюрократичної заорганізованості при їх створенні та в процесі діяльності, добровільні народні дружини стали помітним явищем суспільного життя і в цілому, не дивлячись на певні критичні закиди на їх адресу, для чого існували об’єктивні підстави, загалом сприймалися суспільством цілком позитивно.

Розмах, масовість та тривалість діяльності народних дружин по підтриманню належного громадського порядку є вагомим аргументом на користь уважного, об’єктивного вивчення всіх сторін їх діяльності.

Дана проблема не була обділена увагою в публікаціях. Слід, однак, зазначити, що лівова їх частка, присвячена висвітленню змісту і характеру діяльності народних дружин, вийшли в світ ще в хрущовський чи в ранній постхрущовський період, внаслідок чого логічно несуть на собі яскравий відбиток поточної політичної кон’юнктури, навіть певної наукової обмеженості, будучи спрямовані на риторичне оспівування правильності, вірності, перспективності цього починання. Тому їх політична та ідеологічна заангажованість не дає можливості належним чином відтворити безумовну значимість цього непересічного як за масштабами так і за тривалістю існування явища суспільного життя.

Як переконливо показав на матеріалах своєї докторської дисертації В. Тимцуник, масові репресії сталінського режиму, що торкнулися практично всіх верств суспільства, довгі роки тримали людей у міцних лещатах страху,

породжуючи водночас ґрунт для кримінальних злочинів. Тому ліберальні зміни у повсякденному житті країни, які розпочалися після 1953 року, були неможливими без зміцнення законності і правопорядку. Адже на початок 1953 року в цілому по СРСР у таборах, тюрмах і колоніях утримувалося понад 2,5 млн. ув’язнених. Із них 506 тис. становили українці [2].

Процеси десталінізації, які особливо прискорилися після XX з’їзду КПРС, поза всякі сумніви швидко поліпшили морально-психологічний стан суспільства. В той же час, виходячи із діалектичного трактування дійсності, складно заперечити тезу щодо того, що кожне явище, навіть цілком позитивне, може мати певні негативні риси. Достатньо швидке і масштабне пом’якшення радянського кримінального права, практики повсякденної роботи міліції, прокуратури та суттєві зрушення в бік лібералізації в системі судочинства, будучи явищем безумовно позитивним, привело до того, що правоохоронна система в значній мірі відмовилися від крайніх, на межі з терором, методів боротьби з кримінальними злочинами, але виявилася не готовою до протидії їм в умовах демократизації.

У поєднанні із помітним зростанням добробуту широких мас населення, скороченням робочого дня, а згодом і тижня, зазначене загальне пом’якшення практики діяльності правоохоронної системи та системи судочинства, призвело до досить швидкого зростання дрібних правопорушень громадського порядку, пияцтва, різних проявів хуліганства, в тому числі і достатньо хворобливих.

В основі наростання цього явища лежало насамперед те, що, як, власне, і всі хрущовські починання, демократизація, точніше лібералізація діяльності правоохоронної системи, яка, безумовно, вкрай назріла і була необхідною, не мала системного характеру, а, точніше, належного супроводу в сфері економіки, культури, організації побуту і проведення дозвілля широких мас населення, насамперед міського.

Потреба в лібералізації практики роботи правоохоронної системи була настільки пекучою, а країна настільки бідною, що важко робити закид, що вона не супроводжувалася належними зусиллями в напрямку створення об’єктивних умов, спрямованих на недопущення зростання проявів антигромадської поведінки в повсякденному житті суспільства.

У даному контексті важко не погодитися з думкою В. Роевка, що наростання цього вкрай неприємного явища, очевидно була важкою, але закономірно обумовленою платою за лібералізацію суспільного життя. Лівову частку відповідальності за це несе безумовно довготривале функціонування сталінської тоталітарно-репресивної системи [3].

Збільшення числа дрібних правопорушень було притаманним практично для всіх республік СРСР, але особливою гострото це явище набрало в тих регіонах, що виділялися концентрацією великих промислових об'єктів, на спорудженні їх працювали десятки тисяч в'язнів, які після відбуття терміну покарання нерідко, знову ж таки у примусовому порядку, залишалися тут на поселенні.

Таке становище, наприклад, склалося у Красноярському краї з його величезними гірничими, хімічними та оборонними заводами, на яких було задіяно сотні тисяч напівпідневільних робітників, що проживали довкола них у примітивних містах і робітничих селищах. Саме тут вже наприкінці 1955 року було організовано перші громадські об'єднання по охороні правопорядку [4].

В 1956 році, відразу після XX з'їзду КПРС органи міліції було підпорядковано місцевим радам. Цілком логічно, що якою б не зарегульованою на той час видавалась їх діяльність, це все ж таки був значний крок вперед на шляху лібералізації. У цій сфері почали активно працювати депутати, а довкола них – і громадський актив [5].

В Україні перші народні дружини були створені, що цілком закономірно, враховуючи традиційно високий рівень проявів хуліганства на вулицях, місцях дозвілля і відпочинку, в Донбасі, у великих шахтарських містах Горлівка і Єнакієво [6].

Однією з причин такого стану речей був набагато більш високий, у порівнянні з іншими районами країни, рівень доходів шахтарів Донбасу та відносно низький рівень культури самого населення в поєднанні із занедбаністю культурно-побутової сфери шахтарських міст, а особливо шахтарських селищ. Це закономірно вело до надмірного пияцтва, що само собою було дуже сприятливим ґрунтом, на якому процвітали різноманітні прояви антигромадської поведінки. Потрібно мати на увазі ще і той чинник, що більшість населення становили молоді мігранти чоловічої статі, які в масі своїй проживали в гуртожитках, тобто перебували поза стабілізуючим впливом родинно-сімейного оточення.

Ніяк не можна оминати і те, на що в радянські часи воліли закривати очі при аналізі причин, що породжували масове пияцтво серед робітничого класу та на все, що з нього витікало, – дуже тяжкий фізично, і до того ж вкрай небезпечний характер праці, насамперед у шахтах, хоч ненабагато легше працювалося, приміром, і на металургійних чи коксохімічних підприємствах. Виснажлива фізична праця у поєднанні із постійною загрозою травматизму, а то і загибелі породжувала не лише значну фізичну втому, але і специфічний душевний надлом, який у тих конкретних умовах достатньо швидко і ефективно можна було пригасити лише вживанням значної кількості спиртних напоїв.

У нарядній шахти 1-2 “Червоний жовтень” м. Єнакієво 10 грудня 1958 року на робітничих зборах, де виступаючи обурено говорили про чисельні прояви дрібної злочинності, фактично стихійно, без попереднього узгодження з владними верхами, було прийнято рішення про зміцнення правопорядку в місті, шляхом створення для цього добровільної народної дружини. Вже 20 грудня на загальних зборах робітників шахти до складу ДНД було прийнято 250 шахтарів [7].

У Горлівці рішення про створення ДНД було прийнято 12 грудня на зборах трудівників машинобудівників заводу ім. Кірова, коксохімічного заводу і шахти “Кочегарка” [8].

На кінець 1958 року в республіці, насамперед у великих промислових центрах, нараховувалося вже 3500 штабів ДНД, які об'єднували десятки тисяч дружинників.

Слід зазначити, що на цьому етапі рух громадськості по участі у підтриманні правопорядку, на нашу думку, мав міцне здорове коріння і користувався справді масовою підтримкою широких верств населення. Бути дружинником було почесно. Колективи підприємств, будов, транспортних організацій, установ, навчальних закладів направляли до складу народних дружин не за рознарядкою, а саме тих своїх членів, які справді хотіли, і, що не менше важливо, були здатні виконувати цю важливу місію [9].

Не декретоване, а справді шире бажання широких верств громадськості включитися в рух по охороні правопорядку, тим більш, що ДНД хоч і співпрацювали з міліцією, але формувалися під керівництвом місцевих рад і діяли мовби паралельно, з останньою добре узгоджувалися із голосно проголошеною М. Хрущовим стратегічною лінією на розширення і поглиблення участі широких мас громадськості у всіх сферах державного управління, народногосподарського і культурного будівництва. Успіхи у цьому напрямку подавалися як підтвердження вірності його тези щодо можливості швидкого переростання соціалістичних суспільних відносин у комуністичні.

Вже невдовзі після закінчення роботи XXI з'їзду КПРС 2 березня 1959 року було прийнято спільну постанову ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР “Про участь трудящих в охороні громадського порядку в країні” [10].

Варто, однак, зазначити величезну інертність тоталітарної адміністративної системи. Адже незважаючи на те, що ця ініціатива повністю відповідала новаціям М. Хрущова, його особистим прагненням, офіційне положення “Про добровільні народні дружини по охороні громадського порядку” в Україні було затверджене спільною постановою ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР лише 8 червня 1961 року, фактично лише через два з половиною

роки після того, як вона знайшла офіційне схвалення на найвищому в той час у СРСР владному рівні [11].

Надалі в розвитку і діяльності ДНД почали розвиватися дві протилежні тенденції. З одного боку, добровільні народні дружини стали дієвим фактором реальної роботи по підтриманню громадського порядку. Об'єднуючи в своїх лавах свідомих, дисциплінованих виробників, кандидатури яких добиралися і обговорювалися в трудових колективах, члени ДНД, патрулюючи вулиці, демонстрували справді принципове ставлення до підтримання порядку. Велике значення мало те, що члени ДНД, на відміну від міліції, яка, як правило, діяла постфактум, фактично лише фіксуючи правопорушення, значну увагу приділяли їх попередженню. До того ж робити це їм було набагато простіше, ніж співробітникам міліції. Адже члени ДНД виходили на патрулювання у своєму мікрорайоні. Вони добре знали тут всі кримінальні місця та осіб, схильних до вчинення правопорушення.

У свою чергу останні ніяк не могли розраховувати на свою анонімність, оскільки в силу того, що життєвий фонд розподілявся через профкоми підприємств, то і проживали на одній вулиці, одному мікрорайоні люди, які, якщо не повністю, то бодай відносно добре знали одне одного.

До того ж, патрулюючи групою, дружинникам не потрібно було, на відміну від працівників міліції, шукати свідків виникнення правопорушень. А це, враховуючи значну інерцію негативного ставлення до працівників правоохоронних органів, до яких за довгі роки існування сталінської репресивної системи, рядові громадяни звикли відноситися з

пересторогою, значно полегшувало наведення спокою на вулицях і громадських місцях.

Однак достатньо швидко почали даватися взнаки і негативні тенденції. Найбільш суттєвою із них, яка врешті-решт, власне, і привела до дискредитації ідеї ДНД, стала традиційна партійно-радянська заорганізованість із невід'ємною від неї сумнозвісною процентоманією. Після XXII з'їду (вересень 1961 року), де було прийнято сумнозвісну "програму будівництва комунізму", партійно-радянські чиновники негайно розпочали кампанію по нічим не обґрунтованому форсованому зростанню кількості і чисельності народних дружин. На середину 1963 року владні інстанції УРСР рапортували керівництву ЦК КПРС, що в республіці створено 30 тис. ДНД, які об'єднують понад 1,5 млн. дружинників [12].

Наслідком цього стало те, що в діяльності ДНД швидко почали накопичуватися деструктивні чинники. Серед них, насамперед, слід відмітити суто формальне зарахування до складу дружин людей, які з тих чи інших причин не бажали брати участь в їх роботі. Не маючи змоги відкрито заперечувати тим, хто їх направляв у ДНД, такі "дружинники" знайшли вихід, висловлюючи свій протест у формі майже демонстративного неробства. На початок 80-х років відсоток таких "протестантів" у складі дружин став настільки значним, що в реальному житті це привело до їх фактичної бездіяльності.

Слід однак зазначити, що цей процес розвивався досить поволі і на певних етапах життя українського суспільства, зокрема протягом 60-х – і, принаймні, першої половини 70-х рр., ДНД відіграли цілком позитивну роль у підтриманні правопорядку в містах і селах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Медведев Р.А. Хрущев Н.С.: Политическая биография. – М.: Книга, 1990. – 268 с.; Бурлацкий Ф.М. Вожди и советчики. – М.: Политиздат. 1990. – 384 с.; Аджубей А. Крушение иллюзий. – М.: Вега, 1991. – 410 с.; Пыжиков А.В. Опыт модернизации советского общества в 1953-1964 годах: Общественно-политический аспект. – М., ЭКСМО, 1998. – 502 с.; Его же. Хрущевская "оттепель". – М.: "Олма-Пресс", 2002. – 510 с.
2. Тимцуник В.І. Реформування системи влади та державного управління в УРСР: зміст, особливості і наслідки (1953-1964 рр.): Автореф. на здобуття наукового ступеня доктора наук з державного управління. – К., 2005. – С. 17.
3. Роечко В.М. Новые формы обеспечения правопорядка и борьбы с антиобщественными проявлениями. – Л.: Профиздат, 1961. – С. 26.
4. Авдеева Ю.И., Струнников В.М. Правила социалистического общежития и участие общественности в их охране. – М.: Гос. из-во юридической л-ры, 1961. – С. 48-49.
5. Чоботенко С.П. История развития и становления ДНД, общественных организаций и формирований. – Запорожье: "Днепропетровский металлург", 2000. – С. 13.
6. Михайленко П.П. кримінальне право, криміналістика України. – К.: Генеза, 1999. – С. 185.
7. Закарлюк А., Сушук З. Народні дружини. – К.: Політвидав України, 1966. – С. 7.
8. Там само. – С. 9.
9. Батрак С. Охороняємо спокій наших міст. – К.: Політвидав України, 1965. – С. 21.
10. Михайленко П.П., Гельфанд Н. Предупреждение преступлений – основа борьбы за искоренение преступности. – М.: Из-во "Юридическая литература", 1964. – С. 220.
11. Тимцуник В.І. Вказ. праця. – С. 15.
12. Довідник дружинника. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – С. 6.